

Комуникация и пропаганда относно проекта „Триморие“

Мария Тодорова

Университет за национално и световно стопанство
Имейл: mtodorova23@abv.bg

Абстракт: Настоящото изследване има за цел да идентифицира частен случай (пропаганда) в контекста на конкретен комуникационен повод. Анализът включва изясняване на етимологията и класическите похвати на пропагандата, като се разглеждат наличните и прогнозни проявления на същественото в нейната дефиниция. Инициативата „Триморие“, обединяваща във визията за интензификация на икономическо сътрудничество дванадесет централно- и иточноевропейски държави с излаз на Черно, Балтийско и Адриатическо море, вероятно има потенциала да бъде един от крайъгълните камъни в съвременната енергийна дипломация в частност. Изучаването на посланията, чрез които авторите и застъпниците за концепцията проектират въздействието ѝ върху крайния адресат, включва и анализ на *ключови компоненти*. Анализът включва и избор на място, комуникационни канали, обект и цел на комуникационните процеси. Изследването на комуникационния инструментариум, хипотетично приложим за целите на проекта „Триморие“, би следвало да идентифицира, обобщи и подчертае как биват комуникирани: проблем („енергийна зависимост“) и решение („диверсификация на енергийната мрежа посредством алтернативни канали“). Изследването има за цел да представи изводи и прогнози във връзка с прилагането на специфичен комуникационен инструментариум по отношение на инициативата „Триморие“.

Ключови думи: пропаганда, комуникация, „Триморие“, енергоносители, комуникационни компоненти, енергийна дипломация

Communications and Propaganda in Regard with TSI

Maria Todorova

University of National and World Economy
Email: mtodorova23@abv.bg

Abstract: The present analysis aims at identifying a particular case (the propaganda) in the context of a particular communication subject. The analysis includes presenting of the etymology and classic methods of propaganda. The TSI which incorporates the intensification in the economic partnership between twelve CEE countries with access to Baltic, Adriatic and Black seas presumably has the potential to be among energy diplomacy milestones in particular. The objective assessment of the messages by which authors and supporters of the concept are projecting its impact on end addressee should be grounded on several key components. The analysis includes the choice of a venue, communication channels, object and objectives of the communication processes. The study of the communication tools which are hypothetically applicable for the purposes of TSI should identify, summarize and highlight the communication of: an issue (“energy dependence”) and a solution (“diversification of the energy infrastructure through alternative channels”). The survey aims at suggesting in a summary particular conclusions and prognoses in regard with the adoption of specific communication tools about TSI.

Keywords: propaganda, communications, Three Sea Initiative, power sources, communication components, energy diplomacy.

Уводни думи

Настоящото изследване има за цел да се разгледат възможните проявления на похвати, типични за пропагандата и убеждаващата комуникация във връзка с актуалната за Европа инициатива „Триморие“.

Политическата, културна и социална значимост на този проект е обуслована от същината и обема на интернационалните връзки, които го структурират и от потенциала за сфери на пресичане между глобални интереси, които съществуват по негов адрес.

Научното тълкуване на устройството и функциите на свързаните комуникационни процеси би предоставило обективна експертиза за нуждите на тяхното прецизно разбиране. Идентифицирането на конкретни доказателства за прилагане на пропагандни техники в частност ще позволи адекватна прогноза за реактивността на самите целеви публики. Изследването на влиянието, което целенасочените информационни процеси ще окажат във формирането на ответни възприятия, нагласи и поведенчески реакции, изисква да се приложи обективен научен анализ. Класическият линеен комуникационен модел на Харолд Ласуел [1] изтъква пет компонента със стратегическа функция в структурата на комуникационния процес, където адресатът на информация и ефектът допълват неговия интегритет. Ролята на аудиторията (пасивна или интерактивна) стимулира жизнения цикъл на субективното послание от кодирането до усвояването му в двата края на комуникационния канал. Последствията за прекия адресат (страните в централна и източна Европа) от типа комуникационен инструментариум, приложен или приложим във връзка с инициативата „Триморие“ предполагат обективно интерпретиране със стойността на научна прогноза. Нейна практическа приложимост е възможна в хода на подготовка на национални и регионални комуникационни кампании (включително в създаването на кризисни ПР стратегии), в съорганизирането на медийни продукти, обществени дискусии, кръгли маси и преговори. Методологията, използвана за целите на това изследване, включва сравнителен анализ на избрани комуникационни продукти през призмата на комуникационните модели на Шанън и Уивър [2] и Усели и Маклийн [3]. Линеината и интерактивна конфигурация на ключовите компоненти в двата модела са основата, върху която ще бъде изследвана приложимостта на техниките на пропагандата и убеждаващата комуникация спрямо страните по инициативата „Триморие“.

Анализът на целите и ефектите от посланията, моделиращи пространството за целите на посланията, свързани с инициативата „Триморие“ създават необходимост от изследване на нейния социо-икономически, политически и културен контекст. Краят на Студената война предначерта нови мащаби пред бившите страни от Източния блок и техните западноевропейски съседи, като създаде формална основа за преодоляване на взаимната изолация на символичните цивилизационни ядра на Вашингтон и Москва. Европа е една от важните географски и геополитически оси между евразийския изток и североатлантическия запад, където дипломатическата зрялост е сред факторите за симбиозата между националните и регионалните интереси. За обективното им тълкуване е важна проекцията му в цялостния комуникационен опит, който ключовите фигури споделят.

Избирането на американския президент Тръмп през ноември 2016 г. бе след оспорвана и мащабна кандидатпрезидентска кампания. Резултатът от нея предостави информационен повод за обобщения както за успеха на нейната окомплектованост от

гледна точка на политическите послания, така и за бъдещето на американската политическа мисъл.

Авторитетът на САЩ представлява устойчив фундамент на влиянието, което имат спрямо партньорите си във военен и икономически план. Устойчивите инвестиции в областта на отбраната, предложени за ратифициране от Конгреса, по прогнозни изчисления отбелязват ръст от 10% спрямо 2016г. Стратегическият компромис от гледна точка федералните разходи на САЩ следва да бъде компенсирани от сфери като равнието на международните отношения. Константин Малер прогонизира универсалната важност на изборите на изпълнителната власт в САЩ по отношение утилизирани ресурси. За Европа като естествен, в геополитически смисъл – обект на пресичане на западната и източната цивилизация начинът, по който са (и предстои да бъдат) дефинирани определени проекции на това пресичане днес, ще остане компонент в комплексен комуникационен сюжет.

Хипотетичните комуникационни цели на основните послания пред и във връзка с актуалния полско-хърватски проект „Триморие“ (2016) изискват подробна интерпретация, защото имат потенциала да конфигурират в умален мащаб някои от субектите на традиционните информационни модели: пропаганда и убеждаващи политически комуникации.

Етимологията на термина „пропаганда“ се свързва с „Конгрегация за пропаганда на вярата“ на Папа Григорий XV и нейната абстрактна догматическа мисия – да разпространява християнската вяра. Терминът получава конкретна политическа конотация в началото на двадесети век. Пропагандата е предмет на следното теоритическо дефиниране, предложено от Большая Советская Энциклопедия: „Разпространение на политически, философски, научни, художествени и други възгледи и идеи с цел тяхното внедряване в общественото съзнание и активизиране на масовата практическа дейност“. [4] Encyclopaedia Britannica определя този тип работа с информация като „разпространение (...) на факти, аргументи, слухове, полуистини или лъжи – с цел влияние върху общественото мнение“. [5] В източника са формулирани разликите между пропагандата и информираността по признак „цел“. Инструментариумът е специфично обусловен за всеки от двата способа.

„Триморие“ – използвани пропагандни похвати и техники на убеждаване

Инициативата „Триморие“ създава предпоставки за анализ на пропагандата и политическата комуникация.

Прекият обхват на този проект (в географски аспект) частично припокрива оста на бившата Желязна завеса и включва дванадесет страни членки на ЕС и – с едно изключение, на НАТО.

Официално приписвана на Хърватия, концепцията се явява според някои автори продължение на полското „Междуморие“ от началото на миналия век и неговата антируска обосновка. (Недвусмислената роля на Полша, хипотетично почиваща повече на стратегически съображения, отколкото на исторически реваншизъм, откриваме в символичния протоколен избор на визити, които Доналд Тръмп включва в дневния си ред по време на първото си посещение в Европа като президент на САЩ. Полша е приоритизиран избор и срещата на страните, подкрепящи проекта „Триморие“, се домакинства именно във Варшава, макар първият официален форум да е бил проведен в Дубровник. Посещението на президента Тръмп в полската столица по повод срещата на върха през юли т.г., разгледан през призмата на линеен комуникационен модел /източник – предавател – канал (медии) – приемник (официални представители на дванадесетте страни-членки на инициативата „Триморие“) - получател (масова аудитория) – шум (косвени заинтересовани страни) вероятно представлява деликатен дипломатически ход спрямо солидарността на източноевропейските членки на НАТО с прозападните им ангажменти въобще. Джон

Ситилидес, експерт по международна политика на САЩ, твърди в интервю, публикувано от www.faktor.bg, че Полша граничи с „фронтвата линия“ на символичния цивилизационен сблъсък между Запада и „автократични режими в рамките на Европа“. [6] В този смисъл рационалното разбиране за дипломацията в инструментариума на политическата убеждаваща комуникация е съществено важно. „Ние сме обречени на съюзи – нещо, което, от една страна, не дава стратегически преимущества, но, от друга, ни налага задължения. Ние сме обречени да водим постоянно сложни преговори, да се договаряме, но сегашното ръководство на страната не умее търпеливо да търси компромиси.“, подчертава Йежи Новак, заместник-председател на аналитичния център „Евроатлантическа асоциация“, в интервю за „Газета Выборча“, публикувано във вестник „Култура“ [7]. Преконачурирането на „центровете на властта“ вероятно ще коригира представите за функционалността на отделната единица национален принос. В този смисъл преконачурирането на националния принос към регионалните форми на диалог би могло да бъде политически благозвучна, но недалновидна риторика. Едновременно с това преразглеждането на „центровете на властта“ вероятно ще създаде предпоставки за актуалността на интерактивните модели на комуникация (Модел на Уесли и Маклийн), където аудиторията участва в продуцирането на комуникационния процес и следователно има санкциониращи прерогативи.

Съзна инициатива от мащабите на „Триморие“ не е прецедент в светлината на европейския опит след края на Студената война. Опитите за модифициране на остатъчните последствия от нейното идеологическо, културно и социално разделение представляват логичен стремеж към компенсиране на сериозни дефицити на ресурси, в т.ч. на доверие. Докато за европейския Изток парадигмата за “обречено обединяване“ е върос на повече или по-малко искрена автоцензура, то Самюел Хънтингтън твърди в „Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред“, че за Запада способността да се обединява в културен, социален и етнически смисъл е въпрос на необходимост от нарастващо усилие [8].

Споменатото съвпадение на оста на инициатива „Триморие“ с потенциала на бивша линия на цивилизационен сблъсък е достатъчна емоционална бариера пред неутралитета на тази ос днес. Историческата принадлежност на част от дванадесетте страни по инициативата са логичен, ако не изчерпателен фундамент, където биха се проектирали адекватни възможности на съвременната пропаганда. Афектите, на които тя хипотетично разчита, включват носталгия, страх, очакване и надежда. Носталгията по колективно организираното пространство опосредства повторното й експлоатиране като рефлекс. Очакването и надеждата създават социален вакуум, предполагащ формулирането на обща утопия. Неутрализатори на страха от икономическа зависимост например биха могли да бъдат съевременно представените алтернативни бизнес модели, в чието изграждане са взели участие интересите на всички партньори.

В този смисъл комуникационният инструментариум, прилоим по отношение на широкото разбиране за конкретен *проблем* (зависимост от доминиращо значение на руския внос на енергоносители), конкретно *решение* (диверсификация на вноса в полза на контрагенти от Щатите и Близкия изток) и конкретна *стратегия* (руско-европейско или американско – европейско енергийно сътрудничество) ще зависи от властовия ресурс.

За целите на пропагандата създаването на ответни афекти е съществен, но не изчерпателен мотив. Кодирването на конкретни емоции следва да допълва идентифицирането на адекватен рационален ресурс. Неговата същинска цел би била да се педложи траен коректив на потенциални или вече съществуващи представи, така че те да бъдат преконачурирани. Проектът „Триморие“ би могъл да се възполва от историческата антируската инерция в централно- и източноевропейската политическа

мисъл. Речта на президента Тръмп на събирането на президентите на страните-членки на инициативата та „Триморие“ във Варшава през юли предлага поглед към подбор от стилистични фигури и тропи, характерни за агресивната политическата реторика. „Двадесет и осем години след като вашите смели сънародници премахнаха Желязната завеса и комунизма, все още много от инфраструктурата в Централна и Източна Европа представлява реликва от съветската ера“, отбелязва той в речта си през юли, публикувана от „Тайм“ [9]. Функционалността на така подбраната стилистична фигура неутрализира афекти, срещу които рационалните доводи не биха били напълно ефикасни (например носталгията). Антитезата на Доналд Тръмп вероятно има за цел да създаде и еднопосочно да инфилтрира нова парадигма, заместител на носталгичните културни връзки между повечето от страните в проекта „Триморие“ (тези от бившия Източен блок). Внушаването на паника и несигурност е характерен пропагандистки маниер, целящ да неутрализира вече налични перцепции, като ги прекодира или напълно замести с нови. Имплицирайки конкретни чувства, често чрез напълно съдържателни аргументи, пропагандният инструментариум способства за коригирането на емоционалната и рационалната интерпретативност. „Нека изясня нещо определящо: САЩ никога няма да използва енергия, за да принуждава вашите народи, но и не можем да позволим други да правят това.“, заявява Доналд Тръмп.[10] Той уверява своите колеги по време на срещата на страните членки на инициативата „Триморие“, че тя е гарант за суверенитета и сигурността на техните народи. Стимулирането на усещането за неотложност и безалтернативност на вече кодирания проблем е проследимо чрез комуникационния модел на Шанън и Уивър, където многоаспектната организация на връзката между източник и адресат всъщност остава еднопосочна.

Кодиранието на емоционална връзка с мисията на проекта е допълнено чрез избора на име, което е важен компонент за организирането на цялостна комуникационна стратегия. „Триморие“ има потенциал да бъде обект на енергийна дипломация, комуникиран като повече от банално акваториално пространство. Алюзията за средище на три морета: Адриатическо, Черно и Балтийско, е сама по себе си информационен повод, който внушава могъщество и интеграция. Метонимията, конструирана върху символичния избор на число, е психологически предопределящ комуникационен жест по отношение на източно- и централноевропейските общества. На дъното на две от трите морета (Черно и Балтийско) вече съществува газопреносна инфраструктура, чрез която Русия доставя газ към европейските си партньори (чрез Северен и Турски поток).

Регионални и национални послания

Както отбелязва Войчех Прижбилски в анализ за www.visegradinsight.eu, европейски организации от типа на Вишеградската четворка и Северният съвет остават „повече или по-малко важни“ за влиянието върху формирането на политиката на ЕС; „Без значение колко добронамерени са тези лидери в изграждането на връзки между страните им, всички те се сблъскват с национални и регионални въпроси, както и със съмнителна обществена подкрепа“, твърди Прижбилски [11]. Комуникационният модел на Мелвин де Фьлор, считан за обединение на линейния модел на Шанън и Уивър и интерактивния модел на Уесли и Маклийн, би дал визуализация на приложимия в този смисъл комуникационен инструментариум: обратната връзка следва да допълва цикличността на самия комуникационен процес. За да позволят на новата политико-икономическа инициатива да се впише в истинските параметри на европейските интереси – на национално и регионално ниво, участниците в нея е необходимо да установят потенциалните общи полета на взаимодействие с вече утвърдените европейски организации. Необходима е релевантна политическа

комуникация, подкрепена с рационални аргументи и обективни прогнози, които следва да доминират над емоционалните апели.

Европейските потребители на природен газ като комуникационен обект

Изграждането и комуникирането на прогнозируема среда – включително и на вътрешнонационално равнище – би бил важен гарант за руските партньори и за лидерите на мнение, подкрепящи статуквото в и извън енергийната обезпеченост на континента. Подобен гарант би бил важен успех и по отношение на потенциалните контрагенти в САЩ, Катар и – чрез проекта „Южен газов коридор“ – Азербайджан (и страните – потенциални домакини на бъдещото съоразение, географски принадлежащи към „Триморие“), както и спрямо международните финансовите структури. Класическите похвати на пропагандата биха били неефективен и недалновиден избор – особено на такова равнище.

Изграждането и комуникирането на прогнозируема среда е важно за гъвкавостта на самите корпоративни позиции по отношение пазарен дял и ценообразуване. Ръст на зависимостта от вноса на енергия в ЕС (53,5% през 2014г. спрямо по-малко от 40% от brutното вътрешно потребление на енергия през осемдесетте години на миналия век по данни на Евростат [12]) недвусмислено илюстрира тенденция на енергийна зависимост от страна на европейските индустриалните потребители и домакинствата. Планирането на устойчив, икономически и социално компетентен бизнес модел би означавал предимството на адекватен маркетингов микс, където посланията да кореспондират достатъчно честно с очакванията. (Например непрекъснат достъп до чиста енергия на оптимална цена.)

За доставчиците на енергоносители на европейския пазар ще е маркер на конкурентноспособност да адаптират комуникационния компонент в маркетинговия си микс спрямо изискванията на традиционния (или проектирания) пазарен дял. Корпоративните и националните комуникационни стратегии вероятно ще се разгръщат в нови полета за синхронизирано въздействие предвид ключовото значение на business-to-customer комуникациите за конвертируемостта на повече от един конкретен отасъл в национален мащаб. Както отбелязва Лорън Гудрич, „енергийният сектор е много повече от търговски актив за Москва; той е един от колоните на руското стабилизиране и нарастваща сила повече от век“. [13]

За Америка европейският енергиен пазар представлява пилотно начинание що се отнася до износа на газ въобще. Стратегически предимства на Русия като опита в сътрудничеството си с европейските потребители, функционалността на вече експлоатирани енергийни маршрути и политическите козове по отношение на Турция и Украйна като домакини на транзитни трасета несъмнено биха поставили САЩ в силно конкурентна среда. Посланията, които предхождат и ще съпровождат брандирането на Вашингтон като алтернативен източник на енергоносители, ще изискват откриването на допълнителни сфери на въздействие, в които ролята на потребителя като активен участник в комуникационен процес следва да се стимулира. В обобщение, диалогът с потребителите на европейския пазар и с техните стратегически контрагенти и клиенти, се нуждае от прагматично обосновани гаранции на икономическите предимства на избор, различен от традиционния.

Ролята на потенциалните лидери на мнение, рефериращи към проблемите в дневния ред на тази инициатива, заслужават задълбочено анализиране, за да бъдат прогнозирани потенциалните сценарии в комуникационните процеси в Европа по повод бъдещето на инициативата „Триморие“.

В този смисъл разбирането на историческите взаимовръзки предлага обективен поглед към възможностите на комуникационната среда днес. Активните поддръжници на проекта „Триморие“ – като например Полша – вероятно се ползват с категорична социо-културна обосновка в подозренията си за съвременна Русия като

възможен източник на неконвенционални комуникационни подходи спрямо Запада. Ана Фортига (ЕКР, Полша) твърди, че руското влияние върху медийните пазари обобщава подходи, типични за епохата на Студената война. „Разбира се, това оказва влияние върху обществата в ЕС и в други страни. Без съмнение гражданите на САЩ също са цел на руската пропаганда чрез използването на много инструменти като информационния канал Russia Today.“, констатира тя във връзка с доклад за Европейския парламент от ноември 2016г.[14]

Фактът, че Европейският съюз включва в дневния си ред обсъждане на противодействие спрямо потенциален пропаганден инструментариум от Русия, потвърждава в частния случай значението на извъневропейските авторитети за оценката на енергийното бъдеще на континента.

Извън териториите с пряк геополитически и икономически интерес (страите-членки на инициатива „Триморие“ и техните традиционни партньори) съществуват косвено заинтересовани страни с повече или по-малко мащабна ангажираност. Потенциалната им роля на авторитети по въпроси, свързани с бъдещето на това обединение ги се проектира чрез участието им в комплексен комуникационен процес.

Изборът на обект и цел е стратегически важен компонент в политическата реторика (в реториката въобще). Обект на проекта „Триморие“ е развитието на инфраструктурата, дигиталните технологии, енергетиката и транспорта в Централна и Източна Европа. Обект на специфична комуникация би могъл да бъде потребителят на потенциалния контраст между наличното и имагинерното статукво (зависимостта на европейските пазари от внос на руски енергоносители, в частност – природен газ; надеждността на наличните газотранспортни и газоразпределителни мощности през Югоизточна до Централна Европа срещу *целите*, емоционално предначертани от Доналд Тръмп в речта му във Варшава: *„подобрен достъп до енергийните пазари, по-малко бариери пред енергийната търговия и развитие и повишаване на енергийната сигурност“*).[15]

Изводи и обобщения

Целите на проекта „Триморие“ биха имали специфична комуникационна окраска, ако бъдат обект на интерпретации от страна на Русия в светлината на една или друга международна конюнктура (например санкции от страна на САЩ и позицията на европейските партньори на Русия в този смисъл). За бъдещо прекрояване на енергийните ѝ позиции на територията на Европа руската интерпретация би могла да бъде геополитическа заплахата пред традиционни икономически връзки с европейските потребители. Гаранциите, очаквани от страна на руските доставчици на енергоносители, са очевиден предмет на сложна конюнктура. Ролята на украинската и турската транзитна мрежа, като подстъпи на руски газ до Европа, подчертава уязвимостта на руските гаранции и следователно нуждата от ефикасна активност на ЕС по отношение енергийните сделки в частност.

Предполагаемите проруски нюанси в най-новата американска политическа мисъл се явяват привидно идеологическо противоречие спрямо амбициите на Щатите да се включат в диверсифицирането на енергийните маршрути към европейския пазар.

Възобновяването на комуникационни подходи от епохата на Студената война би бил възможен, но не и ефективен сценарий за Щатите, Русия и техните европейски и извъневропейски партньори. Убеждаващата комуникация, основана върху легитимни аргументи и подчинена на принципа на интерактивната ангажираност, вероятно ще позволи преоткриването на неизследвани полета с общи интереси и ценности, където „зависимостта“ ще получи реабилитиране от гледна точка конотация. Дефицитът на прецизно, диалогично и своевременно споделена информация вероятно ще ограничи възможностите пред хетерогенната среда за вземане на решения, като ще даде логични перспективи пред инструментариума на класическата пропаганда – и то чрез

пълния медиен микс и в глобален смисъл. Инициативата „Триморие“ предлага възможности пред източноевропейските лидери в комуникацията им с чуждестранни колеги, с представители на изпълнителната власт, с политически предшественици и опоненти, с медии. Изборът между тези възможности ще е атестат за етична и ангажирана политическа зрялост без оглед на рамките на конкретната доктрина, с която следва да се отъждествява тя.

Цитати и бележки:

- [1] *Communication Theories and Libraries*, <https://communicationinlibraries.wordpress.com/2013/12/06/lasswells-communication-theory/>
- [2] Shannon, C.E. (1948). *A Mathematical Theory of Communication*, <http://math.harvard.edu/~ctm/home/text/others/shannon/entropy/entropy.pdf>
- [3] *Communication Theories and Libraries*, <<http://communicationtheory.org/westley-and-maclean%E2%80%99s-model-of-communication/>>
- [4] *Большая Советская Энциклопедия*, < <http://bse.sci-lib.com/article093385.html>> последно посещение на 16.09.2017.
- [5] *Encyclopedia Britannica*, <<https://www.britannica.com/topic/propaganda>>, последно посещение на 17.09.2017
- [6] Каникова, С. (2017). *Джон Ситилидес: Източна Европа е зона в рамките на НАТО, тя е под пълната защита на САЩ*. Няма да има никаква толерантност спрямо руски или други външни злонамерени действия < <http://www.faktor.bg/bg/articles/mneniya/intervyu/dzhon-sitilides-iztochna-evropa-e-zona-v-ramkite-na-nato-tya-e-pod-palnata-zashtita-na-sasht>> последно посещение на 17.09.2017.
- [7] Нашковска, К. (2017). Особенности на полската дипломация, *Култура*, бр. 12 (2892), 31 март 2017
- [8] Хънтингтън, С. (2009). *Сблъсъкът на цивилизацията и преобразуването на световния ред*. София: Изд. „ОБСИДИАН“, 263.
- [9] Farber, M. (2017). *Read Donald Trump's Remarks at the Three Seas Initiative Summit in Poland* <<http://time.com/4846780/read-donald-trump-speech-warsaw-poland-transcript/>>, последно посещение на 19.09.2017.
- [10] Farber, M. (2017). *Read Donald Trump's Remarks at the Three Seas Initiative Summit in Poland* <<http://time.com/4846780/read-donald-trump-speech-warsaw-poland-transcript/>>, последно посещение на 19.09.2017.
- [11] Przybylski, W. (2017). *The Question Needing To Be Answered by EU Leaders Will Be Whether They Think Trump Is Willing to Cut Off His Nose to Spite His Face* <<http://visegradinsight.eu/new-initiative-could-trump-the-visegrad-group/>> последно посещение на 19.09.2017.
- [12] *Eurostat Statistics Explained*, <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page>, последно посещение на 19.09.2017.
- [13] Goodrich, L. (2013). *The Past, Present and Future of Russian Energy Strategy* <<https://worldview.stratfor.com/weekly/past-present-and-future-russian-energy-strategy>>, последно посещение на 27.09.2017.
- [14] *Европейски парламент*. (2017). Пропагандата онлайн: „продължение на методите, използвани през Студената война“ <<http://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/eu-affairs/20161118STO51750/propagandata-onlain-prodlzhieniie-na-mietoditie-izpolzvani-priez-studenata-voina>>, последно посещение на 19.09.2017

[15] Farber, M. (2017). *Read Donald Trump's Remarks at the Three Seas Initiative Summit in Poland* <<http://time.com/4846780/read-donald-trump-speech-warsaw-poland-transcript/>>, последно посещение на 19.09.2017.

Бележка: Инициативата “Триморие“ е форум, обединяващ източноевропейски и централноевропейски страни-членки на ЕС около въпроси от икономическо и енергийно естество. Първата среща на президентите на дванадесетте членки (Австрия, България, Естония, Хърватия, Чехия, Литва, Латвия, Унгария, Румъния, Полша, Словакия и Словения) по проекта заседават пилотно в Дубровник на 25-26 август 2016г. Тази среща се свързва с декларация за сътрудничество в областта на енергетиката и инфраструктурата